

Verheldering openbarings- werkelijkheid

Lezing voor groep theologen in Amsterdam 3 maart 2015 en in Stiens 24 april 2015

Een poging de openbaringswerkelijkheid te verhelderen

Inleiding

Ter inleiding het volgende. Mijn bestudering, als wetenschapsfilosoof, van de theologie is sterk gestimuleerd door de volgende gedachte. Als het in de theologie echt gaat over een reële zaak, als het dus niet iets metafysisch of esoterisch is en ook geen wereldbeschouwing, maar een fundamentele zaak die de gehele werkelijkheid betreft, dan moet die toch ook door de wetenschappen ter sprake gebracht kunnen worden. In dit idee werd ik gesteund door de stelling van Barth, te vinden al op de eerste bladzijden van de KD (I/1, p.3-5):

“Befindet sich doch die Theologie wirklich nicht im Besitz besonderer Schlüssel zu besonderen Türen! Weder verfügt sie über einen Erkenntnisgrund, der nicht sofort auch in jeder anderen Wissenschaft Aktualität haben könnte, noch kennt sie ein Gegenstandsgebiet, das irgendeiner anderen Wissenschaft verborgen sein müsste. (..) Es könnten alle Wissenschaften in ihrer Spitze Theologie Sein. (..) Die Sonderexistenz der Theologie bedeutet die Notmassnahme, zu der sich die Kirche angesichts des faktischen Versagens der anderen Wissenschaften entschließen muss.”

Dit zijn natuurlijk heel intrigerende uitspraken. Ongetwijfeld hebben velen ze als onzinnig of in ieder geval als onbegrijpelijk beschouwd. Dat geldt ook, vermoed ik, voor veel theologen; alleen al omdat wat Barth hier zegt in strijd lijkt met zijn eigen volstreekte afwijzing van alle natuurlijke theologie. Maar ik denk dat wat Barth hier beweert heel fundamenteel is en van groot belang voor een juist inzicht in de zaak van de theologie! Dat zal ik straks proberen te laten zien.

Resultaten van mijn bezig zijn met de theologie heb ik dertig jaar geleden, in 1984, voor het eerst gepubliceerd in de vorm van een serie van zeven artikelen in In de Waagschaal, onder de verzameltitel “Wetenschap van de openbaringswerkelijkheid” en vervolgens in twee artikelen in Zeitschrift für dialektische Theologie, in 1986 en 1987. Het tweede daarvan had de wat provocerende titel “Physik auf dem Wege zur Theologie”. Ook schreef ik, in 1989, in Kerk en Theologie een artikel “Theologie als wetenschap”. Daarna, in 1991, verdedigde ik mijn wetenschapsfilosofisch proefschrift “Science and liberation”. Daarin speelt vanaf het begin mijn analyse van de theologie van Barth een centrale rol, namelijk om zo zichtbaar te maken (zoals ik in de ondertitel van mijn proefschrift formuleerde) “a blind spot in scientific research – exploring a new structure of reality”. Dit boek is te beschouwen als onderbouwing van de zojuist gegeven stelling van Barth dat alle wetenschappen in hun spits theologie zouden kunnen zijn.

In mijn in 2011 verschenen boek “Verheldering van de werkelijkheid” vat ik de resultaten van al mijn wetenschapsfilosofisch onderzoek, dat tal van wetenschapsgebieden betreft, samen en werk het in meerdere richtingen verder uit. Dit

boek is qua opzet en structuur wezenlijk anders dan mijn proefschrift. Terwijl daarin de theologie van Barth een centrale plaats innam, begin ik in dit boek met het ontwikkelen van een metatheorie, de theorie van de vier fundamentele systeemrelaties. Vervolgens pas ik deze systeemtheorie op allerlei gebieden toe om daarmee te verhelderen datgene wat verschillende wetenschappen (natuurkunde, biologie, psychologie en sociologie) op hun gebied naar voren hebben gebracht. Zo komt ook de theologie aan de orde, net als de anderen slechts in één hoofdstuk. In die toepassingen begin ik met eerst te luisteren naar wat de wetenschappen (b.v. de natuurkunde of de theologie) te melden hebben. Daarná probeer ik met de ontwikkelde metatheorie inzicht te krijgen in de grondstructuren en epistemologische relaties waarmee we kennelijk in dat wetenschapsgebied te maken hebben. Ik zal nu, na deze inleiding over het algemene kader van mijn werk, beginnen met te luisteren naar wat de theologie leert. Daarna zal ik kort de essentie van de (noodzakelijk abstracte) systeemtheorie weergeven, om vervolgens te zien welke verheldering dat kan opleveren.

Onderzoek van de theologie

Als we dan nu de aandacht richten op de theologie om er achter te komen waar ze over gaat, wat de bijzondere werkelijkheid is die daar aan de orde is, dan is - in een onderzoek dat niet willekeurig te werk wil gaan - de prealabele vraag: wélke theologie ga je bevragen? Immers, in de afgelopen eeuwen hebben talloze theologen inhoudelijk zeer verschillende theologieën ontworpen. In mijn boek geef ik een uitvoerige argumentatie waarom alleen de theologie van Barth in aanmerking komt. Het komt kort gezegd hierop neer. Veel theologen hebben geprobeerd het geloof en de mogelijkheid van openbaring en geloof m.b.v. een vigerende filosofie te begrijpen, ook om zo – apologetisch - het geloof met het gangbare denken in overeenstemming te brengen. Maar dat betekent dat dan vanaf het begin in zo'n theologie gangbare denkkaders een essentiële rol spelen. Barth is bij mijn weten de enige die dat heel bewust en met nadruk afwijst. Hij beseft: doe je dat, dan wordt de theologie onvermijdelijk bij voorbaat vervuild en ontwricht door die denkkaders, dus door die 'logica van elders'. Daarom begint hij niet met de vraag naar de mogelijkheid maar probeert, op grond van de bijbelse documenten en onafhankelijk van het moderne denken, eerst de werkelijkheid van de zaak te verstaan. Pas daarna kan de kwestie van de mogelijkheid en de relatie met het moderne denken aan de orde komen. Dit uitgangspunt is bepalend voor het door hem geïnitieerde theologische onderzoeksprogramma, waartoe later ook Miskotte en Breukelman gingen behoren. Kortom, om zo zuiver mogelijk zicht te krijgen op wat in de theologie aan de orde is dien ik de aandacht te richten op de theologie van Barth.

De kern van Barths theologie

Welnu, wat zegt Barth over die werkelijkheid waarvan de teksten getuigen. De essentie is te vinden in het begin van hoofdstuk 2 van de KD (I/1, p.311 e.v.). De eerste 40 bladzijden daarvan bevatten eigenlijk al zijn gehele theologie. Wat daar kort is uiteengezet heeft hij later uitvoerig uitgewerkt, met name in de hoofdstukken 5 en 6

van KD II/1. In hoofdstuk 5 is het kennisbegrip aan de orde en hoofdstuk 6 het werkelijkheidsbegrip.

Hij begint in hoofdstuk 2 van I/1 met uiteen te zetten dat volgens het bijbels getuigenis degene die zich openbaart zichzelf volledig openbaart en geeft in een eenmalig en niet herhaalbaar gebeuren. Dat impliceert, dat alles wat wij over deze zichzelf openbarende kunnen weten datgene is wat in die openbaring gebeurt en wat het effect ervan is. Meer kunnen we niet weten. Dat betekent, zo formuleert Barth, dat "der Offenbarer identisch ist mit seinem Tun in der Offenbarung, identisch auch mit dessen Wirkung (das Offenbarsein)" (I/1 p.311f). Dit is de essentie van de triniteitsleer, door Barth in latere paragrafen uitgewerkt in de termen vader, zoon en heilige geest. De triniteitsleer (naar z'n basale betekenis begrepen) is cruciaal voor het begrip van de openbaring en van de openbaringswerkelijkheid. Barth zegt met nadruk: Het is de triniteitsleer die het christelijk openbaringsbegrip van alle andere openbaringsbegrippen grundlegend auszeichnet (I/1 p.318).

In hoofdstuk 5, in KD II/1, zet Barth uiteen dat het bij de christelijke openbaring gewoon om kennis gaat. Net als bij alle andere kennis (darin höchst gleich) is het kennis van een Gegenstand. Deze kennis verschilt echter van alle andere kennis (darin höchst ungleich) (p. 21f) dat er niet vorher een subject is dat over het object min of meer zou kunnen beschikken en zo actief kennis zou kunnen verwerven. In en door het kengebeuren ontstaat eerst het subject van de kennis. Deze openbaring heeft dus niets irrationeels. De daardoor verkregen kennis heeft alleen een uitzonderlijke structuur. Essentieel is dat beide, het object én het subject van de kennis, volledig in het kengebeuren zijn betrokken (§26 gaat over die Bereitschaft van beide). Uitzonderlijk kenmerken van deze kennis is verder dat dit voorwerp zichzelf volledig onthult maar tegelijkertijd ook volledig verborgen blijft (§27.1; ook p.384).

Met dit in hoofdstuk 5 uiteengezette kennisbegrip correspondeert een heel bepaald en ook uitzonderlijk werkelijkheidsbegrip, door Barth ontvouwd in hoofdstuk 6. Ik noem hier heel beknopt slechts enkele elementen. Wat zichzelf zo trinitarisch openbaart is een Sein- in-der-Tat, en een Sein als der Liebende, en een Sein in der Freiheit (§28). Essentieel is verder dat dit voorwerp zijn eigenschappen niet hééft, maar is (§29). Het ís dus daad, liefde en vrijheid en wat het uitwerkt is schepping, verzoening en verlossing. (Dit wordt door Barth uitgewerkt in respectievelijk band III, IV en V van de KD). Tot zover deze summiere weergave van wat Barth in II/1 (op 750 bladzijden) over de openbaringswerkelijkheid en de kennis ervan uiteenzet.

Iemand die dit hoort of leest moet wel denken: wat is dit een vreemde werkelijkheid! Het gekende dat volledig identiek is met het kengebeuren en met het effect ervan; die zich geheel te kennen geeft én tegelijk totaal verborgen is; waarvan je geen beeld kunt en mag maken; die zijn eigenschappen niet hééft maar is. Kortom, een heel vreemde zaak. En dit zou de grond van de hele werkelijkheid zijn? Dit zou ook door alle wetenschappen ter sprake gebracht kunnen en uiteindelijk ook moeten worden? Geen wonder dat dit door velen, ondanks Barths uitvoerige uiteenzettingen, niet begrepen is. Nu is het zo, dat wat Barth slechts kon doen was zichtbaar maken om wat voor werkelijkheid het hier gaat. Met een enorme denkkraft heeft hij dat heel consistent

geëxpliciteerd en het vertoont zoals Breukelman zegt (BT IV/2 p.238), een "grandioze systematiek". Maar meer kon hij als theoloog niet doen. In dat opzicht geldt voor de theologie hetzelfde als voor elke wetenschap. Ze kunnen slechts op grond van het empirisch materiaal zichtbaar maken dát de werkelijkheid op hun gebied zus en zo is. Ze kunnen echter niet begrijpelijk maken waaróm het is zoals het kennelijk is. Een systeemtheorie, de theorie van de vier fundamentele systeemrelaties, kan die verheldering wel geven, zoals ik nu zal laten zien.

De theorie van de vier fundamentele systeemrelaties

Daartoe zal ik nu beknopt de essentie van de algemene theorie van de vier fundamentele systeemrelaties geven, zoals ik die m.n. in hoofdstuk 2 van mijn boek heb ontwikkeld.

Op vrijwel alle gebieden van de werkelijkheid hebben we te maken met systemen. Een systeem is een geordend geheel dat bestaat uit een verzameling onderling gerelateerde elementen. Dat geldt zowel voor materiedeeltjes en organismen, als voor individuele mensen en samenlevingen. Het zijn allemaal systemen. Van groot belang voor basaal begrip van al deze systemen zijn de algemene systeemkenmerken die uit het systeemkarakter als zodanig voortvloeien. Deze algemene systeemkenmerken vormen de mogelijke grondstructuren van de systemen. Juist omdat die uit het systeemkarakter als zodanig voortvloeien kunnen ze met de specifieke methoden van de wetenschappelijke disciplines niet begrepen worden. Die disciplines kunnen slechts zichtbaar maken met welke structuren we in een bepaald gebied te maken hebben, maar ze niet echt begrijpen. Een systeemtheorie echter die met eigen methoden de algemene systeemkenmerken onderzoekt kan dat inzicht in de grondstructuren wel verschaffen en daarom de noodzakelijke verheldering geven.

Welnu, wat is uit het algemene systeemkarakter af te leiden. Algemeen geldt dat voor systemen de onderlinge relaties cruciaal zijn; alleen al omdat alles wat we van een systeem kunnen weten verkregen wordt via relaties met dat systeem. De relaties zijn, zoals we zullen zien, zowel bepalend voor de grondstructuur van de systemen als voor hoe ze gekend kunnen worden. Uit logische analyse volgt, dat er tussen twee systemen slechts vier kwalitatief verschillende relaties mogelijk zijn (boek p.32).

R0 Beide systemen zijn onafhankelijke op zichzelf staande systemen; ze hebben geen elementen gemeenschappelijk.

R1 Beide systemen hebben een gemeenschappelijk grenscontact; ze zijn daardoor (extern) onlosmakelijk met elkaar verbonden.

R2 Beide systemen overlappen elkaar gedeeltelijk; ze hebben een deel van hun systemen gemeenschappelijk; ze participeren gedeeltelijk aan elkaar.

R3 Eén van beide systemen is volledig subsysteem van het andere; het wordt er geheel en onlosmakelijk door omvat; het participeert er volledig aan.

(De relaties zijn genummerd R-0,1,2,3 en niet b.v. R-1,2,3,4 omdat de eerste relatie R0 wel in formeel opzicht een relatie is, maar inhoudelijk niet; er is geen echte band tussen beide systemen.)

Dit zijn de vier kwalitatief verschillende mogelijkheden. Dat betekent, dat een concrete relatie tussen twee systemen altijd een bijzondere verschijningsvorm moet zijn van één van deze vier mogelijke systeemrelaties. In mijn boek komen op allerlei terreinen voorbeelden van deze relaties aan de orde. Zo spelen ze b.v. een cruciale rol in de natuurkunde (boek hoofdstuk 4). Ik zal hier een eenvoudig en aansprekend voorbeeld geven. De vier fundamentele relaties manifesteren zich met name in de ontwikkeling van ieder mens, namelijk in een vaste volgorde in de basale relatie van het kind met de moeder. De ontwikkeling loopt in vier stadia: van embryo in de moeder (R3), daarna het zogende kind in een sterke eenheid met de moeder (R2), vervolgens het nog afhankelijke kind (R1) en tenslotte de toestand dat de mens volwassen en dus zelfstandig is geworden (R0). Een ander voorbeeld zijn de vier mogelijke relaties en bijbehorende sferen in het leven van de volwassen mens. Kierkegaard heeft de mogelijke relaties van de mens tot de ander en algemeen tot de wereld om hem heen uitvoerig geanalyseerd en beschreven als de esthetische (R0), de ethische (R1), de algemeen religieuze (R2) en de christelijk religieuze sfeer (R3) (zie boek hoofdstuk 6). Uit deze twee voorbeelden alleen al blijkt hoe volledig bepalend de abstract geanalyseerde relaties zijn voor concrete levensfenomenen.

De fundamentele relaties hebben verstrekkende ontologische en epistemologische implicaties. Omdat het relaties zijn tussen systemen, dus geordende gehelen, is de mate waarin ze aan elkaar participeren bepalend voor de gehele structuur van de betreffende systemen. Bij elk van de vier fundamentele relaties hoort daarom een specifieke ontologische structuur. Is bovendien één van beide systemen een cognitief systeem, dus kennend subject, dan is de aard van de relatie ook bepalend voor de aard van de kennis en de manier waarop die verkregen wordt. Met elk van de vier relaties correspondeert dus ook een specifieke subject-object relatie.

In mijn boek (hoofdstuk 2, par.2) heb ik die ontologische en epistemologische implicaties abstract uitgewerkt. Met het oog op de toepassing op de theologie zal ik dit nu alleen voor de meest basale van de vier relaties, R3, kort weergeven (boek p.38 e.v.). De relatie R3 is dus een reëel mogelijke relatie waarbij beide systemen enerzijds aparte systemen zijn ieder met een eigen ordening, en anderzijds één van beide volledig en onlosmakelijk een subsysteem is van het andere; het participeert daaraan totaal. Is het omvatte systeem een cognitief systeem, dan kan in deze R3 relatie kennis van het andere systeem niet anders tot stand komen dan door het interne contact, dus de totale participatie van het cognitieve systeem aan het te kennen systeem. Alle kennis moet dus in dat gebeuren tot stand komen. Alles wat van het te kennen systeem te kennen is wordt zo in dat ene gebeuren en het effect ervan gekend. Dat betekent, dat de drie zaken waarmee je bij kennis altijd te maken hebt -- het te kennen systeem, het kengebeuren en het effect aan het cognitief systeem -- in geval van de relatie R3 qua empirische inhoud volledig identiek zijn. Omdat het cognitieve systeem, het subject van de kennis, geheel in het kengebeuren betrokken is en distantie dus geheel ontbreekt kan het subject niet over het te kennen systeem beschikken en dus niet actief kennis verwerven.

Tot zover de belangrijkste kenmerken van de subject-object relatie R3. We zien direct dat deze essentieel verschilt van de andere drie subject-object relaties R0, R1 en R2. Daar zijn subject en object geheel of gedeeltelijk van elkaar gescheiden, wat impliceert dat in geval van die relaties wél actief kennis verworven kan worden. Ook zijn de drie bij alle kennis conceptueel te onderscheiden zaken (het te kennen voorwerp, het kengebeuren en het effect aan het kensubject) qua empirische inhoud essentieel verschillend (dus niet restlos identisch zoals bij R3). Wat zo abstract uit de fundamentele systeemrelatie R3 is afgeleid blijkt nu in de theologie van cruciale betekenis.

De systeemtheoretische verheldering

We hebben gezien, dat Barth met nadruk zegt (KD II/1 p.21), dat het bij de geloofskennis gewoon om kennis gaat, kennis van "ein Gegenstand". Daarin komt het met alle kennis overeen. Dat betekent, dat we hier gewoon net als bij alle andere kennis met een subject-object relatie te maken hebben. Maar deze kennis is, volgens Barths analyse, wel van bijzondere aard en de vraag is nu met welke van de vier kwalitatief verschillende subject-object relaties we bij de openbaringskennis te maken hebben.

Dit zien we onmiddellijk als we de centrale kenmerken van Barths analyse van de openbaringskennis vergelijken met die van de vier relaties. Het is duidelijk dat hier alleen maar de relatie R3 met alle hiervoor aangegeven kenmerken aan de orde kan zijn. De andere drie vormen van kennis zijn essentieel anders. Bij de andere drie kan wél actief kennis verworven worden, is wél beeldvorming mogelijk, en heeft wat gekend wordt niet een trinitarische structuur.

In mijn boek heb ik laten zien dat álle door Barth uitgewerkte (en voor velen zo vreemd lijkende) kenmerken van deze bijzondere kennis en van de zo gekende werkelijkheid uit deze basale fundamentele relatie R3 zijn af te leiden en daarmee ook werkelijk begrepen kunnen worden. Ik zal dat kort m.b.t. enkele centrale thema's aanduiden. De triniteit. We hebben boven bij de algemene deductie uit de relatie R3 gezien dat de identiteit van gekende, kengebeuren en effect aan het subject, dus de triniteit direct uit de relatie R3 volgt. Wat Barth vanuit de teksten zichtbaar heeft gemaakt kan nu dus vanuit inzicht in de relatie R3 goed begrepen worden.

De naam

Het gekende wordt totaál gekend. Daarom is de naam cruciaal. "Der Name bezeichnet die Offenbarungswirklichkeit als solche". Daarom moet ook deze naam een trinitarische structuur hebben. (Vergl. Breukelman, Bijbelse Theologie II,2 Sjemot p.49: "Dieses sein konkretes Da sein in der Geschichte ist damit identisch, dass sein Name gerufen wird und man deswegen seines Namens gedenkt..."; p.56: dieses 'Objektive', sein 'Name' ist nie ohne das 'Subjektive' (rufen und gedenken)".) . (Vergl. ook Karel Deurloo in Festschrift R.Zuurmond, 1996, p.106f: der Name "Ich-werde-dasein" (Ex 3,14) ereignet sich).

Het beeldverbod. Ook dat is nu vanuit de relatie R3 duidelijk. Want, probeer je toch een beeld te maken dan moet je een zekere afstand creëren. Maar daarmee plaats je jezelf buiten die bijzondere relatie (de intieme geloofs- en liefdesrelatie) en dan heb je jezelf zo van mogelijke kennis van de openbaringswerkelijkheid afgesneden. De openbaringskennis kan slechts weergegeven worden door het gehele subject zelf, door wat het is en doet.

De bijbelse teksten

De relatie R3 impliceert, dat de teksten het resultaat zijn van een reëel gebeuren waarin subject en object volledig participeren. We zien dus dat het document, als neerslag van dat gebeuren, essentieel níét de beschrijving is van een historisch gebeuren door een erbuiten staand subject. Het bijzondere gebeuren, waarin object en subject beide volledig betrokken zijn, kan niet anders dan door het betreffend subject in het taaleigen en beeldmateriaal van zijn tijd (in unhistorische Geschichten) weergegeven worden. Zie Barth I/2, p. 548; in mijn boek geciteerd op p. 206. Het verstaan van deze teksten vereist daarom een eigen hermeneutiek (Breukelman BT IV/2, p. 1 ev. Twaalf thesen). Dit inzicht in de aard van deze teksten is ook voor de vertaling ervan cruciaal.

Het 'probleem' openbaring-ervaring. Het is nu ook duidelijk dat dit in die zin een schijnprobleem is, dat het ook bij openbaring gewoon gaat om kennis en ervaring. Alleen verschilt deze fundamenteel van andere (door de andere relaties bepaalde) kennis en ervaringen.

Uit het voorgaande volgen een aantal verreikende conclusies.

- We hebben kennelijk te maken met één van de vier mogelijke relaties namelijk R3 en de daarbij horende ontologische structuur. Uit dit inzicht volgt onmiddellijk dat de vreemdheid van wat Barth beschrijft volledig opgeheven is. Deze vorm van kennis en bijbehorende werkelijkheid is wel uitzonderlijk en anders dan wat we uit de gangbare ervaring kennen, maar niet meer echt vreemd. De systeemtheoretische analyse laat immers zien dat het gewoon een reëel mogelijke is. Het gaat om een reëel mogelijke relatie en de betreffende systemen in die relatie hebben een wel uitzonderlijke maar volstrekt doorzichtige en rationele structuur. (Het betreft hier dus een eigen, geheel door de relatie R3 bepaalde, rationaliteit).
- We zien zo ook direct dat veel voorkomende kritiek op Barths openbaringstheologie volstrekt onterecht is. Die kritiek luidt b.v. als volgt (zie ZDTH 60 (jan. 2015) p.125): "Barth hat den christlichen Glauben zu einem hermetisch-esoterischen Ganzen umgeformt". Met name Pannenberg en Kuitert hebben voortdurend „die autoritäre Struktur des Barthschen Offenbarungsbegriff" gekritiseerd. Ook Bonhoeffer verwijt Barth diens openbaringspositivisme. Het is nu eenvoudig in te zien, dat al deze kritiek gewoon onzin is. Het gaat immers gewoon om kennis, alleen – het is wel een uitzonderlijke soort kennis. Die kritiek komt voort uit het feit dat men openbaring op de traditionele (irrationele, esoterische) manier blijft opvatten. Men meent bij voorbaat te weten wat openbaring is en men houdt daaraan vast. (Vergl. Barth: Man weiss apriori was Offenbarung sein muss, kann und darf I/2 p.5). Dit misverstand is

ten dele Barths eigen schuld omdat hij al deze traditionele termen (m.n. openbaring, geloof, dogma) met hun traditionele connotaties blijft gebruiken. Je kunt nog wel enig begrip voor al die misverstanden opbrengen, omdat wat Barth uiteenzet heel vreemd lijkt, zo geheel anders dan wat wij kennen en ervaren. Het is inderdaad moeilijk te vatten als men niet het eigene van de openbaringskennis begrijpt en niet ziet hoe het precies verschilt van en zich verhoudt tot de andere vormen van kennis.

- Vanuit het metatheoretisch inzicht over alle mogelijke vormen van kennis zien we nu ook dat de bijzondere kenvorm die in de bijbelse getuigenissen aan de orde is en die door de theologie zichtbaar wordt niet alleen een reëel mogelijke is maar in principe een algemeen en universeel karakter heeft. Daarom kan deze in principe op alle terreinen aan de orde zijn. Ik heb in mijn boek aangetoond dat dit op meerdere gebieden op het meest fundamentele niveau ook het geval is; o.a. op het gebied van de natuurkunde. Barth heeft kennelijk beseft dat dit zo moet zijn. Dat blijkt duidelijk uit het in het begin gegeven citaat uit de eerste bladzijden van de KD (uit 1932).

Later (1962) herhaalt hij dat:

Einf. i/d evang. Theologie, 10 Vorlesung Einsamkeit (1968, p.89):

„Der Gegenstand der Theologie (..) ist also an sich zweifellos Sache der umfassendsten Allgemeinheit. (..) Müsste jener Gegenstand der Theologie nicht für alle Wissenschaft Urbild und Vorbild der Originalität und Autorität der auch sie beschäftigenden Gegenstände sein (..)? Kann die Besonderheit der Theologie unter den anderen Wissenschaften anders verstanden werden als von daher, dass sie jedenfalls nicht versagen darf, wo jene in dieser Hinsicht zu versagen scheinen, dass sie also gewissermaßen als Lückenbüsser für sie einzuspringen hat, während im Grunde alle Wissenschaft als solche Theologie sein und also die Theologie als ein besondere Wissenschaft überflüssig machen müsste?“.

Hieruit blijkt ook dat Barth helemaal niet de principiële voorstander is van een boedelscheiding tussen theologie en de andere wetenschappen. Integendeel. Alleen feitelijk is deze scheiding er. Maar de wetenschappen kunnen ook de zaak van de theologie ter sprake brengen. Dat vereist uiteraard dat ze zich empirisch en theoretisch op deze openbaringswerkelijkheid, dus op die bijzondere relatie R3, afstemmen. Wanneer dat zal gebeuren? M.i. is het 'an der Zeit'. (Berkhof in een gesprek n.a.v. mijn artikelen in IdW 1984: in het eschaton).

- Als dat gebeurt betekent dat dan dat het geheim is opgeheven? Barth beklemtoont immers: „Theologie heisst rationale Bemühung um das Geheimnis“. Het gaat er daarbij niet om het geheim op te heffen, maar zo zegt Barth „dieses Geheimnis erst recht als Geheimnis zu verstehen und sichtbar zu machen“. (KD I/1 p.388 en I/2 p. 187f), d.w.z. in z'n eigen structuur te verstaan, met als centrale kenmerken verborgenheid, beeldverbod etc. Voor de wetenschappen, als ze zich op de openbaringswerkelijkheid afstemmen, geldt hetzelfde. Die zullen dan juist ook het geheimkarakter (en alles wat de R3 relatie verder impliceert) zichtbaar maken.

- In de huidige wetenschappen en in het moderne denken is dit nog een blinde vlek. Dit denken wordt beheerst door de andere drie manieren van kennen. We zien dus dat het terecht was dat Barth afwees om met de vraag naar de mogelijkheid binnen de gangbare kaders te beginnen. Als je daarmee begint, met een daardoor bepaald antropologisch vloertje, dan is zicht op de openbaringswerkelijkheid bij voorbaat onmogelijk.
- Er is geen tegenstrijdigheid m.b.t. de natuurlijke theologie. (Zie daarvoor ook mijn boek p.196). Wat Barth in zijn kritiek op alle natuurlijke theologie afwees was de mogelijkheid om via de drie andere, 'natuurlijke', actieve, vormen van kennis en ervaringen toegang tot de zaak van het geloof te kunnen krijgen. Dat kan alleen via de uitzonderlijke kenrelatie. Maar in principe is deze, zoals we gezien hebben, ook voor de wetenschappen toegankelijk. Er is dus van een contradictie geen sprake. Juist de theorie van de vier relaties maakt dat duidelijk. Het is dan ook terecht dat Hauerwas Barth de ware natuurlijke theoloog noemt (zie Zeitschrift f. dial. Theologie, 59, 2013 nr.2, p.57).
- Barth benadrukt op tal van plaatsen (o.a. KD I/2, §13.1, spec. p.13): "der Name Jesus Christus bezeichnet die Offenbarungswirklichkeit als solche ". M.a.w. in Jezus Christus is de openbaringswerkelijkheid volledig zichtbaar geworden. We hebben gezien dat deze werkelijkheid de ultieme en universele werkelijkheid van systemen in hun meest basale relatie is. Zo kunnen we nu begrijpen dat Barth kan zeggen: die Wahrheit Jesu Christi echt kennen, m.a.w. deze openbaringswerkelijkheid echt kennen, naar zijn gehele structuur, betekent alle dingen fundamenteel kennen.

1947 Dogmatik im Grundriss, p.30:

"diesen Gegenstand in seiner Wahrheit erkennen heißt in Wahrheit nicht mehr und nicht weniger als alle Dinge erkennen, auch den Menschen, sich selber, den Kosmos und die Welt. Die Wahrheit Jesu Christi ist nicht eine Wahrheit unter anderen, sie ist die Wahrheit, die universelle, alle Wahrheit schaffende Wahrheit. (...) Der Grund und das Ziel des ganzen Kosmos heißt Jesus Christus."

Zo is ook het volgende citaat beter te begrijpen.

1959 KD IV/3, 865f:

"die auffallende und von der bisherigen Forschung noch kaum erhellte Sonderlehre Calvins vom Heiligen Geist als dem nicht nur in der Geschichte der Heilsgemeinde, sondern auch im ganzen geschaffenen Kosmos als solchen waltenden Lebensprinzip". "Würde dann Jesu Christi künftiges Kommen vom Himmel her, aus der Verborgenheit Gottes heraus nicht auch und zugleich sein Hervortreten aus seiner Verborgenheit im Weltgeschehen sein müssen? (...) Wäre dem aber so, müsste dann nicht im Blick darauf tatsächlich noch eine dritte Existenzform Jesu Christi, ein drittes Prädikat seines Seins – sein Sein eben als jetzt schon regierender Pantokrator, als Herrschaftsprinzip im Weltgeschehen – ins Auge gefasst und zur Sprache gebracht werden?"

Deze door de relatie R3 bepaalde werkelijkheidsstructuur is de grond van de kosmos. Zó héerst het kennelijk (zij het nog verborgen), zó is deze pantokrator. En uiteindelijk doel van de kosmos dat deze werkelijkheid gekend en overal als fundament van alles manifest wordt.

Ik kom tot enkele afsluitende opmerkingen:

1. Barth heeft vanuit de Schriften deze grondstructuur zichtbaar gemaakt en op bewonderenswaardige wijze in al zijn consequenties consistent uitgewerkt. Maar voor echt begrip blijkt dus de metatheorie de theorie van de vier systeemrelaties noodzakelijk. (Omgekeerd is het feit dat alle belangrijke onderdelen van Barths theologie uit de meest basale relatie zijn af te leiden, als een bevestiging van de wezenlijke correctheid van deze theologie te beschouwen.)
2. Het inzicht dat de theorie van de fundamentele systeemrelaties kan geven in de zaak van de theologie is m.i. juist tegenwoordig van groot belang. Met name i.v.m. de grote verwarring en de vele misverstanden die heersen binnen de theologie. Verder kan zo niet alleen de blinde vlek in het moderne denken duidelijk worden, maar zo kan ook de inhoud van het christelijk geloof ter sprake komen in een niet-theologische taal en op die manier het gesprek met het seculiere denken plaatsvinden. Dit zou mee kunnen helpen de eenzaamheid en het isolement in onze cultuur waar Barth over spreekt (Einf. i/d ev.Theologie, 10^e Vorlesung) te doorbreken.
3. Ook is deze benadering van belang om scherper te beseffen: a. dat voor de bijzondere geloofskennis vereist is een volledig participeren, een volledige "Bereitschaft" (vergl. Barth KD II/1, §26.2); b. dat deze kennis slechts door het subject in zijn gehele zijn kan worden weergegeven; en c. dat de grond van mens en alle dingen deze relatie is, dat hij zo schepsel is en in zijn totaliteit gedragen wordt.
4. Door deze analyse is ook het verschil met alle religies goed te zien. Zie mijn boek hoofdstuk 7 §9. Ik laat daar zien dat voor de religies de relatie R2 alles bepalend is. Daarmee is het fundamentele verschil met de openbaringswerkelijkheid aangegeven. Daarvoor is immers de relatie R3 alles bepalend. Zo is in het bijzonder ook goed te zien dat het christelijk geloof, zoals Barth zegt, abgründtief verschilt van alle vormen van monotheïsme (m.n. joods en islamietisch). Zie KD I/1 p.373 en vooral II/1 p.504f en 510f.

24 april 2015

Gerben Stavenga